

OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCI DİL EĞİTİMİ

*Selim Hilmi ÖZKAN**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıllık tarihi boyunca önem verdiği konulardan birisi de eğitim olmuştur. Çünkü Osmanlı yöneticileri ve aydınları, eğitimin bir milletin ilerlemesinin teminatı olduğunu bilmekteydiler. Bunun sonucu devletin kuruluşundan itibaren eğitim kurumlarının ülke geneline yaygınlaştırılması için gayret gösterdiler. Böylelikle medreselerde verilen eğitimin yanı sıra eğitim dili de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yükselme ve zirve dönemlerinde öğretilen Arapçaya ilave olarak duraklama ve gerileme döneminde, Avrupa'nın üstünlüğünün kabulü ile Batı dillerinden birisini de öğrenme zarureti ortaya çıktı. Bu amaçla modern anlamda açılan okullarda Fransızca başta olmak üzere, bazı Batı dilleri öğretilmeye başlandı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eğitim, Yabancı Dil Eğitimi, Lisan Mektebi.

FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

One of the issues that Ottoman Empire attach importance during it's six centuries history is education. Ottoman administrators and intellectuals put emphasis on education because they were aware of the fact that education was essential to assure nations progress. With

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selimhilmi@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

this aim, they worked to expand educational institutions across the country. Thus, as well as the education in madrasa, the language of education emerged as an other important issue.

In addition to Arabic, which was taught in the peak period of the Ottoman Empire, in the period of stagnation and regression, with the acception of Western superiority the necessity for acquiring one of the western languages emerged. For this purpose, in newly opened modern schools, Western languages, especially French, started to be taught.

Key Words: Ottoman, Education, Foreign Language Education, Language School.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yabancı dil eğitiminin yerini anlayabilmek için, Osmanlı eğitim müfredatını ve medreselerde okutulan dersleri incelemek gerekmektedir. Osmanlılarda ilk medrese 1330 tarihinde, Orhan Bey zamanında İznik'te açıldı. Bursa'nın fethi ile birlikte Bursa'da da yeni bir medrese açıldı. Bundan sonra devletin sınırlarına katılan yeni yerlerde medreseler açılmaya devam etti. Fatih dönemi, medrese ve eğitim sisteminde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Çünkü Fatih'in açmış olduğu Sahn-ı Seman medreseleri hem derece hem de eğitim sistemi bakımından diğerlerinden farklıydı. Fatih döneminde açılan bu medreselere ilave olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Süleymaniye adı ile açılan medreselerde, "tıp", "riyaziye" ve "darü'l-hadis" gibi yeni ihtisas bölümleri(fakülte) oluşturuldu¹.

Osmanlı Devleti'nin, ilk dönemlerinde medreselerin eğitim süreleri konusunda net bilgiler yoksa da "Sahn-ı Seman" medresesinde eğitim alabilmek için buraya gelmeden önce beş yıl eğitim almak kanun haline gelmişti². Bunun dışında, alt düzeyde bir medreseye de kayıt olmak isteyen bir öğrenci muhakkak, okuma yazma başta olmak üzere, ilmihal gibi bir takım temel dinî bilgilere sahip olmak zorundaydı. Çünkü Osmanlı Devleti'nde medreseler

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTKY, Ankara, 1998, s. 2, 3, 35.

² Cahid Baltacı, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

ilköğretimden sonra gidilen orta ve yüksek öğrenim veren kurumlar niteliğindeydi.

Bu çalışmamızda, Osmanlı medreselerinin eğitim dili ile birlikte medreselerde verilen yabancı dil eğitimi ve Osmanlı Devleti'nin Arapça eğitimine bakış açısı hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra, modern anlamda yeni okulların açılması sonrası, Arapça ile birlikte batı dillerinden birini öğrenme ihtiyacı üzerinde de durulacaktır. Son olarak, Osmanlı Devleti'nin yabancı dil eğitimindeki başarısı ve devletin son dönemlerinde devlet kademelerinde istihdam edilen memurların yabancı dil bilgileri hakkında da bilgi verilecektir.

1. Osmanlı Devleti'nde Eğitim Dili ve Yabancı Dil Meselesi

Osmanlı Devleti, Selçuklu ve diğer İslam devletlerinden almış olduğu eğitim mirası ve gelenegini geliştirerek devam ettirdi. Bu açıdan kuruluş döneminde Selçuklu geleneklerine bağlı kalınarak daha çok, naklî bilimlerin yanında matematik, astronomi gibi bazı temel aklî bilimler de okutuldu³. Bu dönemde okutulan kitaplar Arapça olduğu için medreselerde Arapça ağırlıklı eğitim yapılıyordu. Fakat ders anlatımlarında Türkçe tercih edilmekteydi. Klasik Osmanlı dönemi için medreselerden mezun olanların büyük bir çoğunluğunun, ana dillerinin yanı sıra Arapça ve Farsça gibi ikinci ve üçüncü bir dil bildiklerini söyleyebiliriz⁴.

Fatih tarafından açılan *Sahn-ı Seman* medreselerinde okutulan kitaplar, daha çok *tefsir*, *usul-ı fıkıh* ve *kelam* gibi Arap lisanı üzerine yazılmış eserlerden oluşmaktadır. Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve derslerin dili hakkında bir açıklamalı bilgi vermek gerekirse, ilk medresede mantıktan "*Şemsiye Şerhini*" okuyan bir öğrenci daha yukarı derecedeki medreselerde yine mantıktan "*Metâli Şerhini*" okurdu. Yine aynı şekilde kelimadan "*Tecrid Haşiyesini*" okuyan bir öğrenci, daha yukarı medreselerde yine kelimadan "*Tavali*" ve "*Mevakıf Şerhlerini*" okumak zorundaydı. Bu şekilde basitten daha zora ve tafsilatlı bir şekilde sistem devam ederdi. Okutulan bu dersler daha çok Arapça olup Türkçe açıklama ile dersler anlatılırdı. Yani eğitim sisteminde bir silsile takip ettiği gibi ders anlatımında kullanılan eserler, Arapça eserlerden meydana gelmekteydi. Bunun bir örneğini XVI. asrın önemli âlimlerinden olan

³ Selim Hilmi Özkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Toplumunda İlmî Zihniyetin Kaynakları", *SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Isparta, 1999, s. 88.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 33; Ramazan Şeşen, "Osmanlı İlmî, Osmanlılar'ın İlimlere Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37, İstanbul, 2002, s. 330, 331.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Taşköprülü-zâde'de görebiliriz. Taşköprülü-zâde Arapça lügat ezberledikten sonra “Maksud”, “‘Izzi”, “Merah”, “Avamil”, “Kafiye” gibi temel Arapça gramer derslerini ve daha sonra, “İşagoci”, “Hüsam”, “Şemsiye Şerhi” ve “Miftah”, “Mevakif” gibi birçok Arabî dersler almıştır⁵. Buna benzer, Türk tarihinde yetişmiş önemli şahsiyetlerin eğitim hayatı hakkında birçok bilgi verebiliriz⁶.

Osmanlı Devleti, İslam dinine duymuş olduğu saygının bir ifadesi olarak Arapçaya karşı aşırı bir ilgi göstermiştir. Bu saygının ve ilginin bir gereği Arapça, medreselerde en başta okutulan dillerdendir. Hatta Yavuz Sultan Selim'in Arapçayı devletin resmi dili bile yapmayı düşündüğü söylenir⁷. Osmanlı aydın ve idarecileri Arapça öğretimi ve eğitimine önem verdikleri gibi kendileri de çok iyi Arapça ve Farsça bilmekteydiler. Bunun en önemli kanıtı, Arap edebiyatı ve şiiri alanında çok iyi bilgiye sahip olmaları ve kendilerinin bu alanda eserleri olmalarıdır. Bunun yanı sıra ilk dönem Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan defterlerin bir kısmı Arapça olarak kayda geçirilmiştir. Osmanlı yöneticileri Arap coğrafyasına atayacakları kadı, müftü gibi idarecileri de iyi Arapça bilenlerden seçmişlerdir⁸.

Osmanlı medreselerinde Farsçanın okutulmaya başlaması Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dan sonradır. Bu döneme kadar Farsça eğitimi konusunda çok fazla bir girişim olmamakla birlikte, bu tarihten önce Farsça eğitimine de iyi bakılmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı medreselerinde Farsça “Mesnevi”, “Gülistan” ve “Bostan” gibi eserlerin okutulduğunu görmekteyiz. Yalnızca mesnevi okumak için “darülmeseviler” de açılmıştır. Bilhassa divan edebiyatı şairlerinin Farsça ağırlıklı şiirler yazması Farsçanın da Osmanlı medreseleri ve aydınları arasında yaygın bir yabancı dil olduğunu göstermektedir⁹.

Osmanlı idarecileri, Arapça ve Farsçaya karşı bu derece ilgi duymalarına karşın devletin resmî ve bilim dilinin Türkçe olması gerektiği bilincindeydiler. Çünkü onlara göre “*Dil bir topraktır, diğer ilimler ise onun ürünleridir.*” Bu sebepten, Osmanlı idarecileri Arapçayı devletin resmi dili yapmak yerine, dine duyulan sevgi ve

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 39.

⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 115.

⁷ Leyla El-Sabbağ, “Osmanlı İdaresinin İlk Devrinde Arap Ülkelerindeki Fikir Hayatının Yeniden Değerlendirilmesine Doğru”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çevr. Tahsin Ö. Taha), S. 44, Ekim, 1986, s. 50, 51.

⁸ Leyla El-Sabbağ, *agm.*, s. 51.

⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s. 155.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

saygının, dini değerleri öğrenmenin bir aracı olarak medreselerde öğrenilmesi ve öğretilmesi taraftarı olmuşlardır.

2. Osmanlıda Batı Dillerini Öğrenme Geleneği ve Gereği

Osmanlı Devleti, 1606'ya kadar Avrupa karşısında siyasi, 1699'a kadar da mutlak askeri üstünlüğünü devam ettirdi. Fakat 1699 Karlofça Anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, Batı karşısındaki üstünlüğünü yavaş yavaş Avrupa'nın üstünlüğüne bırakmaya başladı. Avrupa'nın bu üstünlüğü ile birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa'yı tanımak ve yakından görmek için oraya elçiler göndermek zorunda kaldı¹⁰. Bu durum, Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasında kendileri dışında da bir dünya ve güç olduğunun algılanmasına zemin hazırladı¹¹. Bu döneme kadar başka devlet nezdinde temsil edilmeyi küçüklük olarak kabul eden Osmanlı Devleti, kendine gelen elçileri de Osmanlı Devleti'ne duyulan bir saygı sembolü olarak kabul ediyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti, diplomasi açısından düzenli bir hariciye sistemi kurmak istememiştir. Fakat Karlofça sonrası, Avrupa devletleri arasında diplomasiye önem verilmesinden dolayı, Osmanlı devlet adamları da, devletlerarası ilişkilerde diplomasiye büyük önem vermeye başladılar¹². Bunların yanı sıra Karlofça görüşmelerinde, Reisülküttap Râmi Mehmet Efendinin başarılı olması ve uluslar arası ilişkilerde diplomasiye ön plana çıkmasıyla seyfiye¹³ yerine hâcegan¹⁴ ve kalemiyenin¹⁵ yani sivil personelin sayısı ve tesiri giderek arttı. Bunlardan, Damad İbrahim Paşa (1718-30), Ragıp Paşa (1757-63), Halil Hamid Paşa (1782-85) gibi bürokrasiye önem veren sadrazamlar zamanında kadrolarda sivilleşme iyice hızlandı. Mesela 1703-1774 arasında altı reisülküttâbın sadaret mevkiine yükseldiği; 1697-1774 tarihleri arasındaki 27 reisülküttâbdan 16'sının hâceganlıktan yükseldiği ve 11'inin ise daha sonra eyalet paşası olduğu görülmektedir. Bu

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, C. IV/I, s. 1; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara, 1987, s. 82.

¹¹ Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace The Ottoman Empire and Tribute Payers*, Columbia University Press, New York, 2000, s. 134.

¹² Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilâtı*, Konya, 2000, s. 57; Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", *Türkler-Osmanlı*, C. I, İstanbul, 2001, s. 643.

¹³ Asker kesimine verilen isimdir. Bu kol sadrazamdan en alt rütbedeki kapıkulu ve tımarlı sipahiye kadar uzanan görevlilerden oluşur.

¹⁴ Eskiden yüzbaşı rütbesi karşılığında sivil rütbe.

¹⁵ Osmanlı'da, divanda nişancı ve defterdar tarafından temsil edilen, idarî ve malî bürokrasinin başındaki kimselere verilen isimdir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

dönemde merkezî idareye bağlı olan diplomasi mesleği de bundan payını aldı. Bu süreç ise hızlanarak devam etti¹⁶.

Karlofça barışının hemen akabinde başlayan Lâle Devri'nde, Devlet Batı'ya açılmış; Paris, Viyana, Varşova ve Rusya'ya yollanan elçiler yalnızca diplomatik görüşmelerde değil; Batı diplomasisi, kültürü, sanatı, sanayi-î, tarımıyla birlikte Batı'nın askeri ve teknolojik gücü hakkında da bilgi edinmeye ve bunları birer rapor halinde sunmaya başlamışlardır. Bu dönemde yaşanan değişimlerden birisi de "yabancı dil" öğrenimi konusunda oldu. Çünkü bu döneme kadar Batıyı küçük gören Osmanlı aydınları ve yöneticileri, Batı dillerinden birisini de öğrenmeyi küçüklük olarak telakkî etmişlerdi. Bundan dolayı da Batı dillerinden birisini öğrenmeyi hiçbir zaman düşünmemişlerdir. Devlet, dış politikada ihtiyaç duyduğu yabancı dil bilen personel ihtiyacını daha çok, yerli halk arasında Fenerli Rumlar dediğimiz Batı ile yakın münasebetleri olan kişiler aracılığı ile gidermiştir. Fakat zaman zaman bu tercümanların sadakatlerinden emin olamamıştır. Devletin eğitim kurumlarında, Batı dillerinden birisi de yabancı dil olarak okutulmadığı için bu tercümanlara mecbur kalınıyordu. Bu durum, 1821'de açılmış olan Babiâli Tercüme Odasına kadar sürdü. Babiâli Tercüme Odasının açılma nedeni ise 1821'de patlak veren Yunan İsyanı sırasında Osmanlı memuru olarak hizmet veren tercümanların ihanete varan davranış ve tutumlarıdır. Çünkü Osmanlı, bu tarihe kadar Avrupa'daki olaylar ve ilişkilerden haberdar olma konusunda hâlâ Divan-ı Hümayun tercümanlarından yardım almaktaydı. Bu isyan sonrası mecburiyetten kurulan Babiâli Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nde ilk defa sistemli şekilde yabancı dil öğreten kurum olarak nitelendirilebilir¹⁷.

Tercüme odasının açılmasının yanı sıra, XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllarda açılan okullarda Arapça ve Farsçaya ilave olarak, Batı dillerinden birinin de Osmanlı eğitim sistemine girdiğini görmekteyiz. Mesela 1793 yılında açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun okulunda, Arapçanın yanında Fransızca da okutulmaya başlanmıştır. Fransızca 3. ve 4. sınıflardan itibaren okutulan dersler arasındadır. Bilhassa XIX. yüzyılda başlayan eğitimde modernleşme hareketlerinde bu durumun kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde açılan yeni eğitim ve öğretim kurumlarının müfredatlarına

¹⁶ Gül Akyılmaz, *age.*, s. 46; Metin Hepar, "Osmanlı'da Devlet Geleneği", *Türkiye Günlüğü*, S. 73, Ankara, 2003, s. 125.

¹⁷ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babiâli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 92vd.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

baktığımız zaman, Arapça ve Farsça yerini korumakla beraber, Batı dillerinden birisine de yer verilmiştir. Mesela 1838 tarihinde açılan rüşdiyeler ile bunun dengi olan mekteb-i maarif-i adliye okulunun programında, Arapça sarf ve nahiv ilmi ile Farsça ve Tuhfe-i Vehbi derslerinin olduğu görülmektedir. 1839 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye ilave olarak, Fransızca gramer dersi de kondu. Yani Osmanlı Devleti gerek klasik dönemde gerekse modernleşme döneminde Türkçenin dışında ikinci ve üçüncü bir yabancı dil öğrenme geleneğini sürekli devam ettirmiştir. Netice itibari ile modern okulların açılmaya başlaması ile Arapça ve Farsçanın dışında Fransızca da müfredata dâhil edilmiş oldu¹⁸.

Orta öğrenimin ikinci kademesi niteliğindeki rüşdiyelerin bir üst eğitim kurumu olan idadilerin Osmanlı sınırlarında yaygınlaşmaya başlaması 1882 ile 1892 yıllarını kapsamaktadır. Bu yaygınlaşma ile beraber; Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının sonlarına doğru ülke genelinde rüşdiye sayısı 619, idadi sayısı 109'a, buralarda okuyan öğrenci sayısı 60 bine¹⁹ ulaşmış durumdaydı. 1898-1899 yıllarına ait Rüşdiye ve idadi ders programı içerisinde ilk sene 1 saat Arapça dersi verilmektedir. İkinci sene Arapça ders saati ikiye çıkarılmakta, Arapçaya ilave olarak bir saat de Farsça dersi verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü sene Arapçaya ilave olarak 3 saat Fransızca dersi dikkat çekmektedir. Fransızca ders saati 5, 6 ve 7. sınıflarda artırılmaktadır. Farsça dersi ise 5, 6 ve 7. sınıflarda verilmemektedir²⁰.

Rüşdiye okullarında Fransızcanın zorunlu dersler arasına alınması Abdülhamit döneminde altı kez, ikinci meşrutiyet döneminde üç kez sadrazamlık yapan Mehmet Sait Paşa'nın(1838-1914) girişimleri ile olmuştur. Bu ders müfredatı ile Osmanlı Devleti'nin yabancı dil eğitiminde ne derece başarılı olduğunu bilemiyoruz. Fakat II. Abdülhamit döneminde İzmir Rüşdiyesinde okuyan Halit Ziya Uşaklıgil, anılarında Rüşdiye mektebini bitirenlerin Arapça, Farsça konuşup okuyamadıklarını ifade ederek Rüşdiye öğrencilerinin başarısızlıklarından bahseder²¹. İdadi seviyesinde eğitim veren Sultaniler ise Fransızca ve Türkçe eğitim veren kurumlar niteliğindedir. Yabancı dil öğretimi için uygulanan denemelerin başarısızlığı üzerine özellikle İstanbul'da hem iyi düzeyde yabancı dil öğretecek hem de devletin sivil kadro ihtiyacını karşılayacak bir okul açılması için çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar sonrası, Fatih

¹⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993, s. 130.

¹⁹ Rüşdiye 40 bin, idadi 20 bin civarında.

²⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 152, 167; Yahya Akyüz, *age.*, s. 202.

²¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 84.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kaliteli devlet adamlarını yetiştiren “Enderun Mektebi” niteliğinde, “Galatasaray Sultanisi” adıyla bir okul 1868’de eğitime başladı. Galatasaray Sultanisinde modern anlamda Fransızca eğitimi yapılmaktaydı. Fransız hocaların da görev aldığı bu okul, verdiği yabancı dil eğitiminin kalitesiyle kısa zamanda kendisini Avrupa’ya da kabul ettirdi. Bu okuldan mezun olanlar mükemmel derecede Fransızca bilmekteydi. Sonraki yıllarda okul programına seçmeli olarak Arapça, Farsça, Ermenice, Latince, Rumca, Bulgarca, İngilizce, İtalyanca, Almanca dersleri kondu. 1 Eylül 1868’de açılan Galatasaray Sultanisi Türkiye’de yabancı dil öğretimi açısından bir dönüm noktası oldu. Bu lisenin diğer bir özelliği ise orta öğretim düzeyinde yabancı dille öğretim yapan ilk devlet okulu olmasıdır. Bu okulda Müslüman ve Gayrimüslim öğrenciler beraber eğitim görmüşlerdir²².

Tablo 1: Rüşdiye ve İdadilerde Haftalık Yabancı Dil Dersleri

Dersin Adı	Sınıflar						
	1	2	3	4	5	6	7
Arapça	1	2	2	2	2	1	1
Farsça	-	1	2	1	-	-	-
Fransızca	-	-	3	3	4	4	5
Elsine²³				2	2	2	1
Toplam	1	3	7	7	6	5	6

Sivil okulların yanında askerî okullarda, Batı dillerinden birisi 1840 yılında müfredata kondu. Fakat askeri okullarda öğretilen Fransızca ile Fransızca lisanı öğrenilemediği gerekçesiyle 1855 senesinde Paris’te “*Mekteb-i Osmani*” adı ile bir okul açıldı ve tıbbiye ile harbiyeden ve diğer bir takım askerî okullardan gönderilen öğrencilere lise tahsili verildikten sonra Fransız askeri okullarına gönderilerek yabancı dillerini geliştirmeleri için girişimlerde bulunuldu. Fakat bu okuldan istenilen başarı elde edilemeyince 1875 yılında askeri rüşdiye okulları açıldı²⁴.

²² Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 7; Cahid Baltacı, “Eğitim sistemi”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 268.

²³ Elsine dersleri: gereğinde okutulan Rumca, Ermenice ve Bulgarca’dır.

²⁴ Osman Ergin, *age.*, s. 427, 454.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Yukarıda izahını yaptığımız Osmanlı mekteplerinde okuyanların yabancı dil bilgisi hakkında çok teferruatlı bir bilgi elde edebilmek için bu okullarda okuyanların tek tek sicil dosyalarını ve hayat hikâyelerini bilmek gerekmektedir. Şimdilik bunu inceleme imkânımız olmadığı gibi, bu sınırlı çalışmada bunu ifade etmek oldukça güçtür. Fakat burada 1879-1909 yılları arasında sicil dosyaları tutulan ve bizim incelemiş olduğumuz memurlardan bazıları hakkında şu bilgileri verebiliriz.

Eğitim görmüş tüm Osmanlı yönetici ve aydınların temel formasyonu Arapça ve Farsça olmuştur. Kültürlü bir Osmanlı efendisi için yabancı dil bilmek şart olmakla birlikte geçerli diller Arapça ve Farsçadır²⁵. Arapça ve Farsça dışında Batı dillerinden en çok kullanılan dil Fransızcadır. Tanzimat sonrası Osmanlı memurları içerisinde 2-3 dil bilenlerin sayısı çok büyük bir grubu oluşturmaktadır. Bu durum hem Anadolu hem de Rumeli eyaletleri için geçerlidir²⁶. Mesela Osmanlı okullarında eğitim gördükten sonra bir devlet kademesinde görev yapan Merzifonlu 45 memurdan 11 tanesi bir yabancı dil, 5 memur ikinci bir yabancı dil, 11 memur arasında 7 tanesi Batı dillerinden Fransızca'yı bilmektedir. Yine bir memur İtalyanca, bir memur da İngilizce bilmektedir (Bkz. Tablo 2). Denizli'nin Buldan ilçesinde doğan ve Osmanlı devlet teşkilatında görev yapan 14 memurdan 7 tanesi Arapça okuyup yazmakta veya konuşabilmektedir. Bunlardan iki tanesi Fransızca'ya aşına, iki tanesi de Fransızca eğitimi; memurlardan iki tanesi de Farsçaya aşına ve Farsça eğitimi almıştır. Yani Buldanlı 14 memur arasında yedi tanesi Türkçe dışında bir yabancı dil bilmektedir²⁷. İncelemiş olduğumuz diğer bir şehir Gaziantep'tir. Gaziantep'te 80 adet memurdan 36 tanesi Türkçe dışında bir yabancı dil; Bu memurlardan 20 tanesi Arapça, 14 tanesi Fransızca bilmektedir. Bunun dışında Farsça 11, İngilizce 6, Rusça 3, Rumca ise 2 kişi tarafından bilinmektedir. İtalyanca, Kürtçe, Ermenice, Almanca, Gürcüce ve Bulgarca da memurlar tarafından bilinen diller arasındadır (Bkz. Tablo 3)²⁸. İncelemiş olduğumuz diğer

²⁵ Sezai Balcı, "Osmanlı Devletinde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 44, Ankara, 2008, s. 81.

²⁶ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 73.

²⁷ Kemal Daşcıoğlu, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar", *Buldan Sempozyumu*, 23-24 Kasım, 2006, s. 566.

²⁸ BOA, *DH.SAİD.d.*, 3/600; 66/25; 39/43; 27/381/; 36/173; 24/424; 35/345; 191/32; 178/15; 164/189; 184/142; 193/147; 195/25; 182/33; 151/443; 147/455; 101/487; 151/273; 112/261; 139/403; 168/351; 90/315; 115/107; 178/300; 184/195; 131/107; 121/425; 117/353; 75/473; 51/405; 113/175; 135/377; 164/87; 184/168; 169/379; 108/33; 61/359; 127/481; 130/471; 91/421; 67/307; 24/442; 10/577; 46/47; 42/141; 106/87; 138/157; 2/874; 118/95; 4/102; 25/161; 8/751; 36/477; 8/753, 831; 147/173; 10/845; 3/246; 34/209; 30/295; 196/107; 151/233; 181/361; 114/347;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

bir memur grubu ise Amasyalı memurlar ile Amasya'da görev yapan memurlardır. Bunlar arasından 49 adet memur içerisinde 12'si Türkçe dışında başka bir yabancı dil; Bu memurlardan 7'si Fransızca, 52'i Arapça, 3'ü de Farsça bilmektedir²⁹. Akdeniz bölgesinden bir örnek vermek gerekirse, Silifke doğumlu 30 memurdan 4 tanesi Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca bilmektedir³⁰. 1879-1909 tarihleri arasında görev yapan Balıkesir doğumlu 109 memur arasından 60 tanesi en az bir yabancı dil bilmektedir. Bu duruma göre Balıkesirli memurların yarısından fazlasının mesleklerini icra edecek derecede en az bir dil bildiği anlaşılmaktadır. Bu, o dönem için yüksek sayılabilecek bir orandır. Hatta bazıları birden çok dil bilmektedir. Bunların içinde Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermeniceye aşina olan Abraham Eskiciyan dört lisanla en fazla dil bilen memurdur. Onu üç dil bilen Yusuf İzzeddin Bey, Mustafa Server Bey, Mehmet Vehbi Efendi izlemektedir. Toplam on bir kişiyle iki dil bilenler de tüm memurların yaklaşık onda birine denktir. Bunlar içerisinde, bilinme oranı en çok olan Arapça, ardından Farsça, Fransızca, Rumca ve Ermenicedir. İncelediğimiz diğer memurlarda da olduğu gibi Rumca ve Ermenice, daha çok gayrimüslimler tarafından kullanılmaktadır³¹. Osmanlı döneminde görev yapmış Erzincan doğumlu 175 memur içerisinde dil bilenlerin durumu şu şekildedir. Bunlardan 9'u Arapça, 8'i Fransızca, 3'ü Farsça, 1'i Rumca, 63'ü Arapça ve Farsça, 2'si Farsça ve Fransızca, 2'si Arapça ve Fransızca, 1'i Arapça ve Ermenice, 1'i Fransızca ve İngilizce, 1'i Fransızca, Almanca ve Rusça, 1'i Farsça, Fransızca ve Rumca, 1'i Arapça, Farsça ve Fransızca, 1 kişi de Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice konuşup yazabilmektedir. Yani 175 memur içerisinde 94'ü en az bir yabancı dil bilmektedir³². Sonuç olarak Amasya, Merzifon, Silifke, Buldan(Denizli), Erzincan, Gaziantep, Balıkesir gibi ülkenin çeşitli yerlerinde doğmuş ve görev yapmış olan memurlardan incelemiş olduğumuz 502 memurun 224'ü yani yaklaşık 3/1'i, kendini ifade edebilecek derecede en az bir yabancı dil bilgisine sahiptir. İki ve üç yabancı dil bilenlerin sayısı da oldukça önemli bir orandır.

124/303; 95/7; 156/95; 82/177; 191/17, 27; 100/315; 59/275; 22/163; 138/217; 55/185; 1/12; 145/173; 10/871; 11/261; 24/149.

²⁹BOA, DH. SADI.d., 69/123; 107/401; 165/301; 153/153; 152/121; 119/69; 62/251; 153/109; 93/373; 183/223; 141/103; 118/11.

³⁰ Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Silifkeli Memurlar", *Mersin Sempozyumu, 19-22 Kasım 2008, C. I, Mersin 2009*, s. 2155.

³¹ Serap Sunay, *II. Abdülhamit Döneminde Balıkesirli Mülki Görevliler Hakkında Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AKU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007, s. 54.

³² Engin Adak, *Sicilli-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Erzincanlı Memurlar*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. Manisa, 2008, 133.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Tablo 2: Merzifonlu 45 Memurdan Yabancı Dil Bilenlerin Sayısı ve Bildikleri Yabancı Diller

	Memurun Adı	Arapça	Farsça	Ermenice	İtalyanca	Fransızca	İngilizce
1.	Mehmet Şevki Efendi ³³	X	X				
2.	Kigork Divanyan Efendi ³⁴				X	X	
3.	Ali Rıza Efendi ³⁵	X	X				
4.	İbrahim Şazi Efendi ³⁶	X	X	X(A)		X	
5.	Setrak Efendi ³⁷					X	X
6.	Abdülkadir Efendi ³⁸	X					
7.	Ali Rıza Efendi ³⁹					X	
8.	H. Ahmet Hamdi Efendi ⁴⁰					X(A)	
9.	Mehmed Said ⁴¹			X			
10.	Ömer Rasim Efendi ⁴²					X	
11.	Hayik Ferid Efendi ⁴³					X	
	TOPLAM	4	3	2	1	7	1

A: Aşına³³ BOA, *DH.SAİD.d.*, 72/63.³⁴ BOA, *DH.SAİD.d.*, 162/101.³⁵ BOA, *DH.SAİD.d.*, 10/347.³⁶ BOA, *DH.SAİD.d.*, 113/445.³⁷ BOA, *DH.SAİD.d.*, 183/74.³⁸ BOA, *DH.SAİD.d.*, 86/421.³⁹ BOA, *DH.SAİD.d.*, 64/167.⁴⁰ BOA, *DH.SAİD.d.*, 141/67.⁴¹ BOA, *DH.SAİD.d.*, 162/105.⁴² BOA, *DH.SAİD.d.*, 151/387.⁴³ BOA, *DH.SAİD.d.*, 162/493.**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Tablo 3: Gaziantepli Memurların Bildiği Yabancı Diller ve Dağılımı

Gaziantepli Memurlar Tarafından Bilinen Yabancı Diller											
Fransızca	İngilizce	Arapça	Farsça	Kürtçe	İtalyanca	Ermenice	Rusça	Almanca	Rumca	Gürcüce	Bulgarca
14	6	20	11	1	1	1	3	1	2	1	1

3. Lisan Mektebi'nin Açılması ve Yabancı Dil Eğitimi

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlayan okullara konan Fransızca dersi ile 1821 sonrası Bab-ı Âli Tercüme Odasında verilen yabancı dil eğitiminin yetersiz kalması ve yabancı dil bilen personele olan ihtiyacın da artmaya başlaması üzerine, yabancı dil bilen personel yetiştirmek amacı ile sadece lisan öğretimi ağırlıklı eğitim yapan Lisan Mektebi'nin açılması gündeme geldi. Osmanlı Devleti, klasik dönemde medreselerde Arapça ağırlıklı dersler vererek medreselerin eğitim dilini Arapça haline getirmişti. Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla da Batı dillerinden birini eğitim müfredatına koymuştu. Böylece hem Arapça hem de Batı dillerinden birisi, özellikle Fransızca, Osmanlı mekteplerinde okutulmaya başlandı. Fakat bu diller okutulsa da istenilen başarı elde edilmemiş olmalı ki, Maarif-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi, 3 Mart 1866 tarihli tezkeresinde rüşdiye mekteplerinde Arapça ve Farsçanın okutulduğunu, Fransızca öğrenmek isteyen bazı öğrencilerin Galata ve Beyoğlu'nda bulunan yabancı okullara gittiklerinden bahsederek, Lisan Mektebi'nin açılmasının zaruretini dile getirdi. Böylece okulun açılması için ilk adımlar atılmış oldu. Maarif-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin bu tezkeresine 26 Mart 1866'da verilen onayla Lisan Mektebi, 20 kadar öğrenci ile birlikte eğitim hayatına Fransızca ile başladı⁴⁴. 24 Haziran 1867'de Maarif ve Maliye nezaretlerine yazılan bir yazıda okulun ikinci yılında mektebe 15 öğrenci daha alınacağından bahsedilerek okulun 25 bin kuruş olan tahsisatı da 40 bin kuruşa çıkarıldı. Yine aynı tarihte yapılan bir düzenleme ile okula devam eden ve devamsızlık yapmayan öğrencilere istedikleri birimlerde memur olmaları usulü de getirildi⁴⁵. Bu uygulamayla

⁴⁴ BOA, *İrade Dâhiliye*, 38078.

⁴⁵ BOA, *A.MKT. MHM*, 385/70.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

öğrencilerin verimliliklerinin arttırılacağı düşünülmüştür. Bu amaçla öğrencilere “varaka-i müşevvike” olmak üzere birer kıt'a rü'ûs-ı hümayûn verilmesi de kararlaştırılmış ve 29 Haziran 1867'de 12 öğrenciye rü'ûs verilmiştir⁴⁶.

Lisan Mektebi ilk başlarda sadece Fransızca öğretimi için açılmışsa da Osmanlı bürokrasisinin pratik ihtiyaçları için okula Rumca, Bulgarca ve Ermenice gibi yeni dersler ilave edilmiştir. 1869 yılında okulun öğrenci sayısı 662ya ulaştı. Fakat tüm bunlara rağmen lisan okulu kısa bir süre sonra kapandı. Lisan Mektebi, 1879 tarihinde Fransızcanın yanında Arapçanın da okutulması kaydı ile ikinci defa açıldı. Okulun eğitim süresi de 4 yıl olarak belirlendi. Arapça ve Fransızcanın yanı sıra Rumca, Slavca, Ermenice, İngilizce, Almanca ve Rusça da programa dâhil edildi. Bu dillerden Arapça ve Fransızca yanında her öğrencinin Rumca ve Ermeniceyi de öğrenmeleri mecbur tutulmuş, diğer dillerin öğreniminin ise öğrencilerin isteğine bağlı olması kararlaştırılmıştır. Lisan mektebi ikinci açılışından sonra da bilinmeyen bir nedenle tekrar kapandı. Daha önceleri iki defa açılıp kapanan Lisan Mektebi, 1883 tarihinde yeniden, üçüncü defa açıldı. Mektebin bu defa açılmasındaki amaç, Bab-ı Âli Tercüme Odası'nda bulunan mütercimlerin azalması, evrakların birikmesi, Fransızca bilen personelin azalması gibi nedenlere bağlanmaktadır. Üçüncü defa açılan Lisan mektebine öncelikle Bab-ı Âli Tercüme Odası ve Mektûbî-i Hariciye Odası'nda bulunan ve yaşları 25'i geçmeyen memurların alınmaları düşünülmüştür⁴⁷.

Lisan mektebinin üçüncü kez açılması ile dil öğrenimine biraz daha özen gösterilerek bütün genç memurların burada derse girmeleri sağlandı ve dil öğrenmeleri için dairelerince teşvikler yapıldı. Böylece Lisan Mektebi'ne gösterilen özen kısa sürede sonuç vermiş ve okulun birinci sınıfına 160 öğrenci kaydını yaptırmıştır. Okula gösterilen bu rağbet sonucu birinci sınıflar, 12 Ocak 1885 tarihinde iki şubeye bölünmüştür. Lisan Mektebi eğitim ve öğretime devam ederken bazı öğrencilerin okula devam etmedikleri anlaşılmış ve bunların memuriyet yaptıkları ilgili dairelere uyarılarda bulunulmuştur⁴⁸. Yapılan bu uyarıların etkisi olsa gerekir ki okulun öğrenci sayısı 1303 Devlet Sâlnâmesi'ne göre 550'ye çıkmıştır⁴⁹.

⁴⁶ BOA, A.MKT. MHM, 385/60.

⁴⁷ Sezai Balcı, “Osmanlı Devletinde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 44, Ankara, 2008, s. 86-89.

⁴⁸ BOA, BEO, 64/4755.

⁴⁹ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (1303), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303, s. 322.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Lisan Mektebi'nde Fransızca gramer ve tercümelere; konuşma ve yazma başta olmak üzere tarih, coğrafya, edebiyat, kamu yönetimi, uluslar arası anlaşmalar, devletler hukuku, ekonomi gibi geniş bir perspektifi kapsayan dersler okutuldu. Okulun, 1892 sonunda yapılan sınavlarında Maarif Nezareti tarafından görevlendirilen Sırrı Bey, özellikle son sınıf öğrencilerinin çok iyi Fransızca öğrenmiş olduklarını belirtmiş ve bu öğrenciler içinde Fatih Polis Komiseri olan Osman Efendi'nin adını vermiştir. Yine aynı belgede Sırrı Bey okulun ders programına Arapça ve Farsçanın eklenmesinden duyulan memnuniyeti de dile getirerek okula yakın bir zamanda Almanca, Rusça ve İngilizce sınıflarının da açılacağını belirtmiştir⁵⁰.

Tablo 4: Lisan Mektebinde Okutulan Dersler

Sınıflar	Okutulan Dersler
Birinci Sınıf	Tahrir, Mebâdî-i Ta'lîm-i Lisân, Tasrîf-ü Ef'âl, Teşkil-i Ezmine Cetveli, Cem'in Teşekkülü, Mükâlemât
İkinci Sınıf:	Larus'un (Larousse) Muhtasar Ta'lim-i Lisani, Mükâleme (Me'badî), Mekâtib-i Müsta'mele, Ezber, Suret-i İbtidâiyede Dikte, Ma'lûmât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye
Üçüncü Sınıf:	Nahv (Prefix, Sorfix, Elfâz-ı Müştereke), Fransız Lisana Mahsus İfade, Tashih-i Mükâleme, Ezber, Terkiib-i İbare (Mekâtib ve Hikâyât ve ilh.), Asâr-ı Müntehibe (Mekâtib, Tarih, Edebiyat, Usul-i İdare), Mükâlemât ve Mekâtib-i Müsta'mele'nin Fransızca'dan Türkçe'ye Tercümesi

⁵⁰ BOA, *Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği*, 26/9, Sezai Balcı, *agm.*, s. 93.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Dördüncü Sınıf:	Tahlil-i Nahvi, Elfâz-ı Müterâdife, Nahv (İstisnâ'at), Üslûb ve Terkiib-i İbare, Üslûb ve Mecâzât ve İsti'ârât Kavanini, Asâr-ı Muntehibe, Ta'lim-i Mekâtib, Muhâberât, Usul-i İdareye Dair Raporlar, Asâr-ı Muntehibe, Raporlar, Arzuhaller, Tarih, İlm-i Servet, Usul-i İdare, Hukuk-ı Düvel, Mu'âhedât, Evrak-ı Siyasiyye, Fesâhata Dair Asâr, Usul-i İdareye Mahsus Nümûne-i Muhâberât, Aynı Mevaddın Fransızcası'ndan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızca'ya Tercümesi
Beşinci Sınıf:	Belâgatın Muntehâ-yı Tahsili, Usul-i Müzâkerât ve Muhâkemât Tahsili, Kavâid-i Belâgatın Fransız Lisanına Tatbiki, Terkiib-i İbare, Redd-i Cevab ve Hitâb Tecrübeleri, Mesâil-i İlmiyye ve Fenniyye Dair Nutuklar, Dördüncü Sınıf Derslerinin İkmâli, Aynı Mevaddın Fransızcası'ndan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızcaya Tercümesi ⁵¹

Birkaç defa açılıp kapatılan Lisan Mektebi, 18 Ağustos 1892 tarihinde Hariciye Nazırı Mehmet Sait Paşa ve Sadrazam Cevat Paşaların istenilen başarı sağlanamadığı yönündeki gerekçeli tezkereleri ile tamamen kapatıldı. Lisan mektebinin kapatılmasından sonra yerine Mekteb-i Ali-i Diploması adıyla başka bir okulun açılmasına karar verilmişti. Fakat Lisan Mektebi yerine açılması düşünülen Mekteb-i Ali-i Diploması'nın Beşiktaş'ta açılması için hazırlıklar yapılmışsa da daha sonra bu teşebbüsten de vazgeçilmiştir⁵².

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluştan itibaren önem vermiş olduğu konulardan birisi de eğitim olmuştur. Bu açıdan eğitimin şekli ve kalitesi ile birlikte eğitim dili de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı medreselerinde, Türkçe ders anlatımının yanı sıra Arapça ağırlıklı olarak eğitim verilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminin, bu şekilde Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar devam ettiğini

⁵¹ *Sâlnâme-i Nezaret-i Hariciye 1301*, (Yay. Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 460.

⁵² Sezai Balcı, *agm*, s. 94.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

görmekteyiz. Fakat Karlofça Anlaşması sonrası, Batı ile olan ilişkilerdeki yoğunlaşmadan dolayı, Batı dillerinden birisini bilen personele olan ihtiyaç da her geçen gün biraz daha arttı. Bunun için Osmanlı Devleti, yabancı dil eğitimine daha fazla önem vermeye başladı. Bu önemin bir sonucu, XVIII. ve XIX. yüzyılda açılan yeni eğitim kurumlarında Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca başta olmak üzere bazı Batı dillerinde de eğitim verilmeye başlanmıştır. Bilhassa 1866 yılında açılan lisan mektebi bu konuda önemli bir adımdır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluştan, modern anlamda okulların açıldığı döneme kadar yabancı dil eğitimi konusundaki gayreti ve başarısı için, medreselerde okutulan derslere bakmak yeterlidir. Modern anlamda yeni okulların açılması sonrası için ise, bu dönemdeki okullarda okutulan yabancı dil dersleri ile birlikte, II. Abdülhamit döneminden itibaren devlet kademelerinde istihdam edilen memurların sicil kayıtları bize yeterli bilgiyi vermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Kaynak Eserler

BOA, *A.MKT. MHM.*, 385/60, 70.

BOA, *BEO.*, 64/4755.

BOA, *DH.SAİD.d.*, 1/12; 2/874; 3/246, 600; 4/102; 8/751, 753, 831; 10/347, 577, 845, 871; 11/261; 22/163; 24/149, 424, 442; 25/161; 27/381; 30/295; 34/209; 35/345; 36/173, 477; 39/43; 42/141; 46/47; 51/405; 55/185; 59/275;61/359; 62/251; 64/167; 66/25; 67/307; 69/123; 72/63; 75/473; 82/177; 86/421; 90/315; 91/421; 93/373; 95/7; 100/315; 101/487; 106/87; 107/401; 108/33; 112/261; 113/445, 175; 114/347; 115/107; 117/353; 118/11, 95; 119/69;121/425; 124/303; 127/481; 130/471;131/107; 135/377; 138/217, 157; 139/403; 141/67, 103; 145/173; 147/173, 455; 151/273, 233, 387, 443; 152/121; 153/109, 153; 156/95; 162/101, 105, 493; 164/87, 189; 165/301; 168/351; 169/379; 178/15, 300; 181/361; 182/33; 183/74, 223; 184/142, 168, 195; 191/17, 27, 32; 193/147; 195/25; 196/107.

BOA, *İrade Dâhiliye*, 38078.

BOA, *Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği*, 26/9.

Sâlnâme-i Nezaret-i Hariciye 1301, (Yay. Haz. Ahmet Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 460.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1303), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303.

Maarif Sâlnâmesi, 1318.

Telif Eser ve Makaleler

ADAK, Engin; *Sicilli-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Erzincanlı Memurlar*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. Manisa, 2008,

AKYILMAZ, Gül; *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilâtı*, Konya, 2000.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

BALCI, Sezai; “Osmanlı Devletinde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, s. 44, s. 77-98.

BALCI, Sezai; “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Silifkeli Memurlar”, *Mersin Sempozyumu, 19-22 Kasım 2008*, C. I, Mersin 2009, s. 2149-2159.

BALCI, Sezai; *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babîâli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

BALTACI, Cahid; *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası*, İstanbul, 1976.

BALTACI, Cahid; “Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 243-284.

DAŞCIOĞLU, Kemal; “Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar”, *Buldan Sempozyumu, 23-24 Kasım, 2006*, s. 560-570.

DEMİREL, Özcan; *Yabancı Dil Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, İstanbul, 2003.

EL-SABBAĞ, Leyla; “Osmanlı İdaresinin İlk Devrinde Arap Ülkelerindeki Fikir Hayatının Yeniden Değerlendirilmesine Doğru”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çevr. Tahsin Ö. Taha), S. 44, Ekim, 1986, s. 47-71.

ERGİN, Osman Nuri; *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.

HEPER, Metin; “Osmanlı'da Devlet Geleneği”, *Türkiye Günlüğü*, S. 73, Ankara, 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- KODAMAN, Bayram; *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983.
- ORTAYLI, İlber; *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
- ÖZKAN, Selim Hilmi; “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Toplumunda İlmî Zihniyetin Kaynakları”, *SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Isparta, 1999, s. 87-98.
- PANAİTE, Viorel; *The Ottoman Law of War and Peace The Ottoman Empire and Tribute Payers*, Colombia Universty Press, New York, 2000.
- SANDER, Oral; *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara, 1987.
- SAVAŞ, Ali İbrahim; “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Türkler-Osmanlı*, C. I, İstanbul, 2001.
- ŞEŞEN, Ramazan; “Osmanlı İlmî, Osmanlılar'ın İlimlere Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37, İstanbul, 2002.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya; *Kırk Yıl*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTKY, Ankara, 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, TTKY, Ankara, 1991.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*